

تۈرك يۈردى

ناشرى : تۈرك يۈردى

مىدرى : آق جورە اوغلى يوسف

ادارە مىدرى : توفىق نورالدين

يىل ۱۳۳۰ ۱۲ ۸ ۱۳۳۰ ۱۳۳۰
يىل ۳۲ جلد ۶ ۶۸

آتش باصدی؛ برقیویلجیم دوشدی صولفون کوزینه؛
 دیدی: «اوغلوم .. بودنیاده آرتق نهدر اومودم؟
 الله سندن خوشنود ارسون! بن کویعدن خوشنودم!
 کوکلم، کوزم بویرلرده نه شملکالر کورمشدر!..
 هپسی یالان .. کلدی کچدی .. فانی دنیا بر دوشدر!
 کلن کیتدی؛ قونان کوچدی؛ کروان کچدی؛ بن قالدیم.
 یالکزلقدن دیلسز اولدم؛ ایصسزلقدن بوئالدم.
 شیمدنصوکره نرده اولسم، بنم ایچون مزاردر!
 نرده اولوم نیجه سندن قورتوله حق یر واردر؟
 باق بن آرتق بر صارارمش، بر قورووش یاپراغم.
 روزکار بنی صاوور، رسه بوراسیدر طوپراغم.
 بورده راحت اولمک ایچون، اولنلره آغلادم؛
 نیجه جاندن آیری دوشدم قارا یازمه باغلادم.
 آرسلان کیبی اوچ اوغلو می قربان ایتدم اوغرنده؛
 چیفتی صاتدم؛ آوی، بارقی بران ایتدم اوغرنده.
 آلتش سنه اولدی بلکه بن بوکویدن چیقمادم؛
 اورمانندن، دره سندن، قوشلرندن بیقمادم.
 اوغول! آرزوم بودر بنم: بورده اولمک ایسترم!
 یاد ایللرده نیلرم؟ ...

۴ ایلول، ۱۳۲۱

رضا نوری

تورک ادبیاتی تاریخی

دوقوزنجی و اونجی عصرلرده کی

چغتای شاعرلری

۱

«نوائی» دیر اول

- باشی کچن صابیده -

مولانا لطفی: دوقوزنجی عصرده یتیشن چغتای شاعرلری آراسنده
 مولانا لطفی هر اعتبار ايله متازدر؛ «نوائی» «محاكمة اللغتين» نده، اثرلری

عجم شاعرلرینک آناریله قابل قیاس اولق اوزره یالکیز اونى کؤستریر ،
و « مجالس » ده اوندن « کندی زمانک ملک الکلامی و فارسى و تورکیده نظیری
یوق و تورکیده شهرتی چوق ایدی . » طرزنده بک تقدیرکارانه بر لسان ایله
بحث ایدر ، کذلک ینه بر دیوانک مقدمه سنده « لطفی » نك عراق و خراسانده
معروف غزللری اولدیغنی سویلر ، فی الحقیقه ، « نوائى » دن اول کلن جغتای
شاعرلری آراسینده « لطفی » دن داها مهم و داها ذی نفوذ بر شخصیت
کوسته زیله منر .

« مولانا لطفی » نك حیاتی حقنده کی معلومات بک آزدرد : کنجلیکنده ، اوزمان
معتاد اولدینی اوزره بر مدرسه تحصیل کوردکن صوکر ، مشایخدن « مولانا
شهاب الدین خیابانی » یه انتساب ایتمش و بوتون ماوراءالنهر شاعرلری کی
ظاهری بر تصوف ستره سی آلتنده زند و سربست بر حیات کچیر مشدر . عجم
لسان و ادبیاتی بک ای بیلن و بویوک استادلری لایقيله تتبع ایتمش اولان
« مولانا لطفی » ، داها ایلك زمانلردن اعتباراً عجم شاعرلرینی تقلیده باشلادی ،
و بو خصوصده جداً موفقیت کؤستردی . « دولتشاه » مشهور تذکره سنده
اوندن بحث ایتمه مکه برابر ، نوائى « فارسیده قصیده کو استادلردن جوغشک
مشکل شعرلرینه جواب سویله یوب کوزمل دوشوردیکنی » ادعا ایدیور .
فی الحقیقه ، دوقسان دوقوز سنه معمر اولان بوشاعر حیاتک صوک دملرنده :

ای زلف شب مثالت سایه پرور آفتاب

شام زلفت را بجمای ماه در حور آفتاب

مطلعی بر غزل انشاد ایتمش و « نوائى » نك روایتیه کوره او دور شعراسی
بر درلو اوکا نظیره یازامام مشلردر . فضائل ادبیه سنه اوزون سنه لک تجارینی
مزج ایدن « مولانا لطفی » حقنده او زمانک بوتون رجال و ادباسی بر حسن حرمله
متجسس دیلر ، « نوائى » ، « جامی » حتی بالذات « سلطان حسین بیقرا » لطفی بک فضائلنی
و قدرت ادبیه سنی معترف بولونیورلردی . بو اختیار استاد بالخاصه جامی نی
بک بکه نیردی . وفاتندن اول سویلش اولدینی :

کرکار دل عشق با کافر چنین افتد

به زانکه بید خوبی بیرحم چنین افتد

مطلعی بر غزل شکنده اتمام ایده رک دیوانه علاوه اتمه سنی جامیدن رجا
ایتمش و «جامی» اختیار شاعرک بو صوک و صیتنی در حال اجرا ایله مشدر.
سنی و مزایای ادبی سنی اعتباریله اولدینی قدر اخلاق و فضیلتیله ده ممتاز
اولان «لطفی» نك وجوده کتیردیکی تورکجه اثرلر کیت نقطه نظرندن ده شایان
دقدر: دها اوزمان هر طرفه کسب معروفیت ایتمش تورکجه دیوانندن ماعدا
اون بیک ییتدن فضله برظفرنامه ترجمه سنی وجوده کتیرمشده ده ، «نوائی» نك
روایتیجه ، بیاض اولمادینی ایچون شهرت طوتماش ، و بوکون آنجاق دیوانی
بزه انتقال ایده بیلیمشدر . مورخ زکی ولیدی افندی خوقنده لطفی دیواننك
برنسخه سنی تصادف ایتدیکنی و بریتانیا موزه سنی کتبخانه سنده لطفی نك بعض
شعرلری موجود اولدیغنی سویلیور . لطفی نك شعرلری تا ضیا پاشایه کلنجیه
قدر بزم عثمانلی تورک ادبسی آراسینده ده معروف اولدینی ایچون استانبول
کتبخانه لرنده دیوانه تصادف ایدمك احتمالی موجود ایسه ده ، شیمدییه قدر
وقوعبولان تحریاتم نتیجه سنده مع التأسف بر شی بولامادم . بناء علیه آیاصوفیه
کتبخانه سنده تصادف ایتدیکم [۱] دوقوز غزلیله نوائی دیواننده تخمیس
و تسدیس ایدیلن بعض آثاری اوزرینه بنای مطالعات ایتمك مجبوریتده ایم .
زمانی اعتباریله دوقوزنجی عصرک ایلک نصفی شاعرلرندن عد ایده بیلجه کمز
«مولانا لطفی» ، کندیسنه زماناً تقدم ایدن «سکاکی» یه نسبتله چوق صنعتکاردر .
عجم ادبیاتیه فرط استیساسندن دولایی عروض و زنی کمال قدرت و مهارتله
قوللانیر ، بو اعتبار ایله چغتای ادبیاتنك سیر عمومیسسی اوزرنده چوق تأثیر
اجرا ایتمش ، لسانی یا بانجی برون ایله ماهرانه استیساس ایتدیرمکه موفق اولمش ،
عروض و زننك الك غیر متجانس عنصرلردن مرکب اولانلرینی یله موفقیتیه
قوللانمشدر . لطفی بوتون چغتای شاعرلری کبی «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
فاعلن» و «مفاعیلن مفاعیلن فعولن» و زنلرینی چوق قوللانمقله برابر «مفاعیلن
فاعلاتن مفاعیلن فعولن» کبی آهنگدار «مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن» کبی
مشکل وزنلری ده مهارتله استعمال ایدر . لطفی نك اسباب موفقیتدن بری ده

[۱] آیاصوفیه کتبخانه سنده ، اویغور خطیله محرر «۴۷۵۷» ، نومرولی مجموعه یه

لسانیدر: فارسی لسانیه پک مشغول اولان بو شاعر، کندی لهجه بیاتنده محلی کلمه لری ممکن مرتبه قالدیرمش، اونلرک یرینه عربی و فارسی کلمه لر، ترکیلر اقامه ایتشد، بواعبار ایله، «لطفی» «سکاکی» نك باشلادینی اصلاحاتی تعقیب ایتمش و «نوائی» ایله «سلطان حسین» ده مکمل آبدۀ صنعت تأسیسی ایچون لازم کلن زمینی حاضرلامش دیمکدر، فی الحقیقه، «نوائی» دن اول جغتای ادبیاتنک اک نفیس و مخلص و شکلا اک متکمل اثرلرینه آنجاق «لطفی» ده تصادف اولونابیلیر.

«سکاکی» دن داها تمیز برلسانه مالک اولان لطفی، حس و خیال اعتباریه ده اوکا فائقدر: ماوراءالنهر و آناطولیده یتیشن بوتون تورک شاعرلری کبی نیم متصوفانه بر ادا ایله غزللر یازان بو استاد، طرز تخیل و تحسسی اعتباریه شرق شاعرلرندن آیرلامقده برابر آز جوق زنکین و رنگدار بر مخیلهیه مالک عد اولونابیلیر: اوده طبقی سکاکی کبی کل و بلدان، رقیلرک جور و جفا سندن، آیریلق المزلندن، «پرسمن بر یوزی کلدن اوزاق دوشدیکندن»، کفر و ایماندن، «سودیکنک ناتوان نکاهیه طرانة العینده دوچار درد اولدیغندن» بحث ایدر. فقط افاده سی داها درست و صمیمی، لسانی داها صاف، خیاللری داها جوق رنگلی و داها خصوصیدر. مجازلرینک «سکاکی» دن داها عجمانه و داها مصنع اولماسی ده اسباب موفقیتدن عد اولونابیلیر.

ای قدینک طوبی و جنت خد کلکون اوستنه
کورمادی دوران سینیک دین آی کردون اوستنه
بولدی سوزم نازک و کونکلوم خوش و طبع لطف
هرچان صالیم نظر اول شکل موزون اوستنه
سرو آیینک دال قامتینک حیرانی دور کیم دائماً
قیلیدی قوشلار آشیان انداغ که مجنون اوستنه
آفرین قاشنک غمنده خاک دین کوز مرهمی
مشک تردن نقطه ثلثی دورور نون اوستنه
کر وطن لطفی کوزیدا قامدینک بوقتور محب
اوی قویارماغلیغ ایرور دشوار جیحون اوستنه

بولدى بهار و جان قوشى اول يان هوا قياور
 كرىلمسه وفا بكا دلبر عجب دكول
 هر نيجه اول نكار سمن بر جفا قياور
 عمر عزيز كيم كا جهانده وفا قياور

زهي ظهور تجلى يوزينك صفاسنده
 نه طرفه نقطه موهومدر سينك آغرينك
 سواد كفر معين كوزينك قراسنده
 كه جاننى قويدى وجود وعدم آراسنده
 اكر بارور من اليكدين محلى عيب دكول
 يوزينكنى كور مساهرمده جان پرور لطفى
 كه فتنه لار بار اوشول غمزه مرهاباسنده
 صبورلى نه تيلار عشق مبتلاسنده

نكارا سلسزى ميندين نه حاصل
 چو كل دن يوق تورور بلبل غه بوي
 اكر جان اولماسا تندن نه حاصل
 بهار و باغ و گلشن دين نه حاصل
 جفاء و عشق لارنى فن توتوبسين
 كه فتنه لار بار اوشول غمزه مرهاباسنده
 كيشى كيم بوق تورور مهر وفايى
 بوتورلوك حسن ايله لطفى قولونك غه
 اكر خورشيد تور آندين نه حاصل
 عنايت قيلماسنك سيندين نه حاصل

اولتورور مهران ميني اول راحت جاندين ايراق
 توشماسون كل موسمى هيچ كيمسه جاناندين ايراق
 ياز فصلى كيم ايرور عيش و طرب نينك موسمى
 صالدى بلبل دين ميني كردون كلستاندين ايراق
 لاله دين باغريم داغ ايرميش عجب كيم قاليشام
 برسمن بر يوزى كل سرو خراماندين ايراق
 اى كونكول حسرتده جان بيركيل داغى وصل ايسته ما
 كيم ايرور مهر وفا اول شام خوباندين ايراق
 لطفى زلفى يوزى دين حيرت مقامى دا توشوب
 بر عجب عالمده قاليش كافر و ايماندين ايراق

ايسته بوتون بوازلرندين « لطفى » نك ناصل بر شخصيت صاحبي اولديغى ،
 طرز تحسس و تخيلنك ماهيتى آلاشيليور. بناء عليه كمال قوتله ادعا اولونا بيلير كه
 « لطفى » نك اصل اهميتى لسانه و يرديكى شكل سلاستده در ؛ چغتايجه يى بر آاز
 قابا و خشين اصليتدن چيقاروب داها نرم و نازك ، داها مدنى بر حاله صوقان ،

یعنی ، فارسی نك آهنگ سلاسته مجلوب سامه لره تورکجه بی ده اوشکده کوسته ره بیان اودر . « سسکا کی » ده آز چوق بر سرای لسانی حالی آلان چغتای لهجه سی ، « لطفی » نك دست صنعتده داها اینجه لمش ، یوموشامش ، محلی عنصرلردن داها چوق تخلیه ایدلمش در . اونده « جیلای : کبی ، مثللو » [۱] . « قیماچ : شاشی » [۲] ، « کویدور کوجی : یاقیچی » کبی کله لر نسبتاً آزدور ، « نوائی » ایله « سلطان حسین » ده او قدر محلی کله لر قوللانیرلر .

« لطفی » نك چغتای ادبیاتنك عمومییسی اوزرنده کی بو تأثیری هر صورته آشکاردر : « نوائی » نك اونی اودرجه تقدیر ایتمه سی ، حتی دیوانلرنده « لطفی » بی تنظیر ، تخمیس ، تسدیس ایتمه سی باشقا برشیته عطف ایديله مز . « مجالس » ده « ملك الكلام » عنوانيله تجیل ایتدیکی بو صنعتکارک « ای قدینك طوبی و جنت خدکلکون اوسته » مصراعيله باشلایان مشهور غزلانی « نوائی » بو صورته تسدیس ایتشدور .

زلف و سیمین جسمینك افی کنج قارون اوستنه

کنج اوزره ساحر کوزونك افیعه افسون اوستنه

درد عشقینك اول که قویدی جان محزون اوستنه

دیدي کورکاج عارضك اول قدموزون اوستنه

« ای قدینك طوبی و جنت خدکلکون اوستنه »

« کورمادی دوران سنينك دین آی کردون اوستنه »

بو غزل یالکیز ماوراءالنهرده دکل عثمانلی شاعرلری آراسنده ده او قدر

معروفدر که « ضیا پاشا » اونك برقمعی « خرابات » یچیرمکده تردایتمه مشدر .

کذلک سلطان حسین ده « لطفی » نك چوق تقدیرکاری در ، « مجالس » ک « سلطان

حسین » عائد اولان سکزنجی مجلسندن نقل ایتدیگمز شوسطرلر اوخصوصی

[۱] لطفی ديك مهران تونی دا لال ایدیم حیران قالیب

کل یوزونك قیلدی یا نابلیل جیلای کویا مینی

[۲] ای کوزی قیماچ یانیمه کیل رحم اییب افغانیمه

قیلغیل بلالیغ جانیمه کوز اوچیدین باقوب قیا

بو « قیماچ » کله سی بزم اسکی عثمانلی لهجه سنده ده موجوددر . طاشق پاشا زاده

الوان چلبی نك « بو حکمتك یوزینی کورمه دی کوزی قیماچ » مصراعنده اولدینی کبی .

كافى درجه ده ايضاح ايد. بيلير : [.....ملك الكلام مولانا لطفى نك مشهور مطايعى
جوابنده كه « اى قدینك طوبى و جنت خد كالكون اوسته » بو مطلع واقع
اولمشدركه ، « خطى نيك تارى نوشوبتور لعل ميكون اوسته » اويلاكم جان
رشته سى بير قطره خون اوسته » . بصيرت اهلى غندنده ظاهر در كه تفاوت نه
رته در . چونكه مولانا يوزى جنته تشبيه ايدوب و آنى طوبى اوسته اعتبار
ايله مشدر و بغايت ايراقدر و اويله كه ايكي مصراع بر برينه مربوط دكل. و جوابى
غرابت معنا ايله ايكي مصراع بر برينه موافق والفاظى بر برينك مقابله سنده
واقع اولمشدر . [سلطان حسينك ديوانى لايقيه تدقيق ايديله جك اولورسه ،
طبق « نوائى » ده اولدينى كې ، اونده ده لطفى نى تنظير آيازلمش بر جوق اثرله
تصادف اولونايبير . اكر « لطفى » ايله « نوائى » آراسنده يتيشن تورك شاعر -
لرينك اثرلى بوكون موجود اولوب تدقيق ايديلسه يدى ، اونك چغتاي
اديبانى اوزرنده كى نفوذى بوتون وسعتيله آكلاشيليردى . هر حالده « نوائى » دن
اول كلن چغتاي شاعرلى آراسنده اك مهم موقعى « مولانا لطفى » اشغال
ايمكده در . بر عصر معر اولان و حياتك اك صوك دملرينه قدر شعرلر
تنظيمندن كرى قالمايان بو اختيار تورك شاعرينك « هرات » نواحيسنده كندى
اقامتگاهنك بولوندينى يرده مدفون اولدينى « مجالس » ده تصريح ايديليور .

پيتمه دى

كوپرىلى زاده

محمد فؤاد

جوغرافيا و اتنوغرافيا

اونودولمش قان قارداشلىرىمزدن قاراجه داغ توركلرى

دنياه ، يز غرب توركلرى قادار ، مليتى اونوتان ، اهمال ايدمن بير ملت
دها گلمه مشدر . ده ياقين زمانلره قادار ، استانبول توركى كنديسنه
(شهرلى) دييوردي . اونك فكرنجه ، تورك ، غربى و اورتا آنادولى ايدى .
قوجه توركلرگك ۳۰-۳۵ ميليونلق بويوك بركتله سى ، (تاتار) ، اوچ بوچوق
ميليونلق ايران توركى (عجم - فارس) ، شرقى آنادولى توركى ، (كورد) ؛